

**Розділ I. ДИНАМІКА КУЛЬТУРИ. КУЛЬТУРНА ПАМ'ЯТЬ.
КУЛЬТУРА ТА ТРАДИЦІЇ**

**Part I. DYNAMICS OF CULTURE. CULTURAL MEMORY.
CULTURE AND TRADITIONS**

УДК 008:379.8(37)(38)

НАВМАХІЯ ЯК ВИДОВИЩНА ФОРМА ДОЗВІЛЛЯ В АНТИЧНОМУ РИМІ

Гончарова Олена Миколаївна, доктор культурології,
професор кафедри музеєзнавства і пам'яткознавства,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
ORCID. <http://orcid.org/0000-0002-8649-93> Researcher ID: F-6473-2015
o.m_goncharova@yahoo.com

Проаналізовано навмахію як форму дозвілля в контексті видовищної культури Античного Риму. На основі античної літературної рефлексії, крізь призму робіт істориків, філософів, поетів, письменників Давніх Греції і Риму Гая Светонія Транквілла, Публія Корнелія Тацита, Плутарха, Луція Аннея Сенеки, Овідія, Марка Валерія Марціала виявлено сутність і зміст навмахії – інсценізації морських битв – видовищної форми дозвілля в Античному Римі, статистику проведення навмахій римськими імператорами; встановлено трансформацію дозвілля як соціального і гуманітарного досвіду античного суспільства. Охарактеризовано моральні аспекти навмахій у світлі видовищної культури античності.

Ключові слова: навмахія, дозвілля, видовищні форми дозвілля, морські битви, римські імператори, Античний Рим.

Актуальність проблеми. Все частіше в різних галузях гуманітарного знання людство звертається до розуміння динамічності і діалектичності історичного руху і реалізації культурних цінностей, які розглядаються не лише як об'єктивні характеристики культури, що дозволяє осмислити поняття цінності як цілісності культурних традицій, багатство їх прояву на різних рівнях суспільної активності, але і як сукупність вироблених цивілізацією механізмів, норм і правил соціальної взаємодії, одним із видів якої є дозвіллева діяльність.

Утім, зосереджуючись на античному дозвіллі як, передусім, вільному часі, кількості і якості якого позначала міру суспільного багатства римлян, трансформаційних змінах римської дозвіллевої культури, визначаючи античне дозвілля як «σχολία» схоле, інтелектуальний і видовищний otium, часто недостатньо звертають увагу на той момент, що виступи, бої гладіаторів у *навмахіях*, як і поетів, рапсодів, акторів і спортсменів були публічними, й складала елемент тогочасних видовищ – прообразів сучасних культурно-дозвіллевих, а останнім часом – завдячуючи телебаченню – і розважальних шоу.

Мета статті – розгляд становлення навмахії як видовищної форми дозвілля в Античному Римі та характеру її теоретичної рефлексії як елементу видовищної культури й соціокультурних детермінант цього процесу.

Розгляд дозвілля в культурологічному контексті доповнює уявлення про людське суспільство минулих епох як цілісних динамічних систем. Дослідження відповідає нагальному завданню, що постає перед культурологією, – «опис усіх видів людської діяльності і їх глибинних основ, закладених у культурній традиції їх соціального універсуму» [3; 33–34].

Останні дослідження та публікації. Дозвіллю античності, як і окремим його формам, присвячена численна наукова і науково-популярна література. Автори деяких з цих філософських, історичних, літературних, педагогічних, культурологічних досліджень самі вже стали класиками і незаперечними авторитетами у цій царині: О. Генкіна, В. Дмитренко, О. Ключко, Ф. Коуел, Г. Нікітіна, Є. Никитюк, А. Обертинська, І. Петрова, В. Рябков, Х. Хефлінг, А. Чететін, Б. Чумаченко та ін. [1–4, 7, 8, 10–12, 18–20].

Генезу та еволюцію індивідуальних і колективних форм дозвілля, особливості культурно-дозвіллевої практики, специфіку видовищної культури античності, сутності навмахії як видовищної форми дозвілля у Давньому Римі можна дослідити, аналізуючи історичні праці Гая Светонія Транквілла, анналів Публія Корнелія Тацита, життєписів Плутарха, моральних творів Луція Аннея Сенеки, сторінок поезії Публія Овідія Назона, епіграм Марка Валерія Марціала і ін. [5, 9, 13–17, 19].

Виклад матеріалу дослідження. В історії Давнього Риму розрізняють Царську епоху, що складається з етруської та царської епох (754–510 роки до н.е.); епоху республіки, що становить ранню республіку (кін. VI ст. – 265 р. до н.е.), епоху великих завоювань (265–130 рр. до н.е.), епоху громадянських воєн і кризи республіки (133–31 рр. до н.е.); епоху Імперії, що поділяється на принципат (27 р. до н. е. – II ст. н.е.) та пізню імперію (III ст. н.е. до кінця 476 р. н.е.).

У дозвіллі античності спостерігається два типи дозвіллевої діяльності: 1) види і форми дозвілля, пов'язані з релігійним культом, включаючи міфологію, традиційні обряди і ритуали, масові дійства, де, відповідно до класифікації цінностей античного дозвілля, провідними цінностями є культовість і агональність; 2) види і форми дозвілля, пов'язані з побутом, повсякденними заняттями, індивідуальними особливостями учасників дозвіллевої діяльності античності, де первинними з'являються цінності орієнтації на спілкування і компенсаторності [1].

На погляд О. Генкіної, можна виокремити види і форми дозвілля, джерелом яких є релігійне служіння (отже, цінностями – культовість і агональність), що складають тип «мимовільного дозвілля», бо вони виникають окрім волі тих, що беруть участь у сакральних обрядах, виконання яких неодмінно для всіх громадян і є їх безпосереднім обов'язком. Проте, під час культового торжества відбувається не лише процес звільнення від щоденної праці, але й естетичне та інтелектуальне збагачення індивіда, ефективна розрядка емоційної напруги, активне міжособистісне спілкування, що являє компенсаторну цінність дозвілля.

У дисертації «Цінності античного дозвілля як соціально-культурна система» О. Генкіна висвітлює зміну історичних і культурних умов, у яких архаїчні обряди і ритуали втрачають головний смисловий стрижень – сакральність, але залишаються градації семантичного її вираження, а також потреби, що сформувалися в результаті генетичної пам'яті, виховання, поведінкових стереотипів, що існують упродовж багатьох століть, і соціальних норм.

Дозвіллева діяльність, базована на побутових розвагах, що знаходяться поза сакральністю, являє другий тип дозвілля античності – довільний, світський, нерелігійний, опосередкований інтелектуалізацією, естетизацією, орієнтацією на спілкування і компенсаторну цінність дозвілля.

Типи, види і форми мимовільного дозвілля диференціюються на підставі специфіки релігійних ритуальних дійств античності на: а) підтип свят, висхідних до календарно-міфологічних циклів (землеробство, виноградарство й ін., де провідною цінністю є культовість); б) підтип свят-ушановувань, обумовлених жертвними агональними діями; в) підтип релігійно-політичних свят, що поєднують і культовість, і агональність. Перший підклас базується на міфах, що пояснюють природні явища. До нього належать Віналії, Флоралії, Медітралії [1].

Зміцнення в державі верховної влади обумовлює виникнення тріумфів та релігійно-політичних свят (передусім, свят імператорів – феномену Римської імперії). Досить часто такі ігри проводяться за рахунок держави, що суттєво відрізняє їх від видовищ сакрального змісту, або ж організуються на субсидії чиновників, що мріють про відповідні державні посади [12].

У монографії «Дозвілля у теоретичних рефлексіях» І. Петрова розглядає творення нової парадигми дозвілля, що залежить від багатьох чинників – соціальних умов, культурних ресурсів, панівних ідеологій та переконань тощо [11; 43]. Однак у соціальному житті дозвілля є відмінною ознакою і головною формою життя лише вільно народженої людини (в античній Греції) або соціально забезпеченого прошарку (в античному Римі). Ця думка пронизує усі праці античних мислителів. І хоча в античному Римі питання про співвідношення *vita active* і *vita contemplative* набуває іншого змістового забарвлення, дозвілля сприймається римськими мислителями як найдостойніше та гідне для вільної людини інтелектуальне заняття, що зводиться до відстороненої, теоретичної, переважно гуманітарної діяльності, зверненої на саму людину або суспільство [11; 113].

Видовищні форми дозвілля античності численні і різноманітні: спортивні змагання, театральні вистави і хори, релігійні свята – проходження донаторів, ігри на честь богів; змагання поетів, виступи рапсодів, циркачів і акторів, гладіаторські бої, *навмахії*. Сюди ж віднесемо й виступи ораторів на Римському форумі, ареопазі, сенаті.

Давні римляни любили агони, видовища – *ludi*, але, на відміну від греків, перебували у ролі пасивних глядачів, а не учасників, зневажаючи гладіаторів як злочинців і гістріонів (акторів) як жалюгідних комедіантів [20; 56]. Як зазначає В. Панченко, під впливом еллінізму, римляни привчилися цінувати себе, однак разом із цим утверджувалися самолюбство, гедонізм, зманіженість [10; 172].

Інтелектуальні елітарні форми дозвілля античності не могли конкурувати зі змагальними та видовищними формами розваг, що значно більше притягували римський натовп. Під час імперії згадка про *ludi*, що включали театралізовані розваги, як уважає Ф. Коуел, означала для більшості захоплюючі перегони на колісницях у Великому цирку і гладіаторські бої в амфітеатрах [4].

Видовищний характер давньоримської дозвілєвої культури був настільки яскраво вираженим, що проведення ігор перетворилося згодом на важливу складову внутрішньої політики. Німецький історик Т. Моммзен пише, що на проведення ігор із державної скарбниці було визначено раз назавжди певну суму в 200 тис. асів (14500 талерів), яка не збільшувалася до пунічних воєн; розпоряджалися цими грошима еділи, які покривали з власної кишені усілякі випадкові перевитрати [6; 365].

Новообрані римські еділи були зобов'язані, разом з іншими питаннями міського управління, вирішувати і проблему розваг міського населення (курульний едилітет як патриціанська магістратура створений у Римі ще у 367 р. до н.е.). Зважаючи на це, кандидати на цю посаду у своїх передвиборчих «програмах» обіцяли ті чи інші видовищні ексклюзиви.

Розважально-видовищний момент політики залишався настільки вагомим, що стимулював ухвалення закону (Тулій закон) 63 р. до н.е. М. Т. Цицероном, який, між іншим, забороняв кандидатам на вищі посади в римській республіці влаштовувати видовища для народу з метою підкупу виборців.

Греки і римляни першими почали проводити масові видовища – театральні і спортивно-циркові. Програми святкувань протягом сторіч змінювалися: до елементів постійних (жертвопринесення, молитви, урочисті ходи) додавалися заходи видовищні, розважальні. Це могли бути сутички гладіаторів або бої з дикими звірами в амфітеатрі, гонки на колісницях у цирку, театральні вистави, *навмахії*. Якщо в Греції видовища стали одним із культових торжеств, формою вшанування богів, свого роду містеріями і зберігали змагальний, агоністичний характер, то в Римі вони розглядалися як масові розваги, виходячи навіть із критеріїв нашого часу.

У культурно-дозвілєвій сфері Давнього Риму індивідуалізованим формам дозвілля все частіше протиставлялися масові, домашні – суспільно-організовані, інтелектуальні види занять зсувалися у бік фізичних; духовні розвиваючі форми дозвілля почасти замінювалися видовищами, охоплюючи одночасно тисячі людей.

Невід'ємною сторінкою історії дозвілля в Античному Римі, що відображає політику «хліба і видовищ», стали *навмахії* (*Navmakhia* – морська битва) – інсценізації битви кораблів на штучних водоймищах. *Навмахіями* називають також й особливі будівлі, що складаються з критих портиків навколо внутрішніх штучних водойм, які створювалися для проведення театралізованих морських битв.

Перша навмахія побудована Гаєм Юлієм Цезарем на Марсовому полі в 46 р. до н.е. У ній продемонстровано битву між кораблями Тіра та Єгипту за участю 1000 воїнів і 2000 веслярів. Першу постійну кам'яну навмахію в Римі побудував Октавіан під Янікулом, другу – Доміціан під Ватиканом [7].

Як відмічає Плутарх у «Порівняльних життєписах. Цезар», «...після тріумфів Цезар почав роздавати солдатам багаті подарунки, а народу влаштовував пригощання й ігри... Ігри – гладіаторські бої та морські битви – він дав на честь своєї давно померлої доньки Юлії» (курсив наш. – О. Г.) [13; 55]. На штучному водоймищі Марсового поля у навмахії брало участь 4000 веслярів і 2000 бійців-гладіаторів. Наступну навмахію влаштував імператор Октавіан Август у 2 р. до н.е. з нагоди освячення храму Марса.

У садах, на правому березі р. Тібр, викопали озеро завдовжки понад 500 м. і шириною майже 400 м. На ньому було представлено знамениту битву між грецькими і перськими кораблями, що відбулася 480 р. до н.е. біля о. Саламін в Егейському морі. У цьому «видовищі» взяло участь понад 3 тис. осіб на кількох десятках великих і малих суден.

За часів правління Октавіана різні роздачі для римської бідноти та безкоштовні видовища влаштовувалися вже не епізодично, як за часів Римської республіки, а постійно, ставши гарантованим привілеєм жителів Риму. З боку Октавіана це була не лише щедрість, а й превентивний захід, спрямований на запобігання голодним бунтам і всіляким протестам [2; 253].

У документі «Res gestae divi Augusti» (Діяння Божественного Августа) (в латинській і грецькій версіях відомому за написом з Анкари на Monumentum Ancyranum. – О. Г.), імператор Октавіан Август докладно описує статистику масових видовищ, *навмахій* та витрати на них. «...Будучи консулом у 13-й раз, першим я влаштував Марсові ігри, які після цього часу в наступні... роки за постановою сенату і закону влаштовували консули. ...*Видовище морської битви* народу я дав за Тибром, на її місці тепер гай знаходиться Цезарів, викопавши землю [ставок] довжиною тисяча вісімсот футів, а в ширину – тисячу двісті. Там тридцять кораблів із таранами, триреми або біреми, безліч дрібних судів між собою билися. На цих судах билися, крім веслярів, майже три тисячі осіб» (курсив наш. – О. Г.) [19; 184].

Римський поет Марк Валерій Марціал в «Епіграмах» описує величні видовища навмахії, влаштовані Октавіаном Августом.

...Caesar, io, praestitit unda tibi
 fucinus et diri taceantur stagna Neronis
 hanc norint unam saecula naumachiam...

Август устроил, чтоб здесь ходили в сражение флоты
 И корабельной трубой гладь будоражилась вод.
 Цезаря нашего дел это часть ничтожная: чуждых
 Зрели Фетида в волнах и Галатея зверей;
 Видел Тритон, как летят по водной пыли колесницы,
 И за Нептуновых он мчащихся принял коней;
 Вздумав жестоко напасть на суда враждебные, в страхе
 Пред обмелевшей водой остановился Нерей.
 Все, на что мы глядим и в цирке и в амфитеатре,
 Все это, Цезарь, тебе щедрой водою дано.
 Пусть же умолкнут Фуцин и пруды злодея Нерона:
 Будут в веках вспоминать лишь навмахию твою [5; 34].

Описи навмахії імператора Клавдія представлено в «Анналах» римського історика К. Тацита. «Клавдій спорядив триреми і квадриреми, посадивши на них 19 тис. осіб; біля берегів озера з усіх боків розставлені плоти, щоб борцям нікуди було бігти; всередині цієї огорожі залишалось досить простору для зусиль веслярів, мистецтва керманічів, нападу кораблів один на одного і усього іншого, без чого не обходяться морські битви. На плотях стояли маніпули преторіанських когорт і підрозділи кінноти; там же були зведені висунуті вперед укріплення з готовими до дії катапультами і балістами; тоді як іншу частину озера стерегли моряки на палубних кораблях. Береги, пагорби, вершини навколишніх гір заповнили, як в амфітеатрі, незліченні натовпи глядачів, залучених із ближніх міст і навіть із Рима з жагою до видовищ» (пер. наш. – О. Г.) [17; XII, 56].

Як писав римський історик Гай Светоній Транквілл, на Марсовому полі Клавдій дав військову виставу, що відтворювала взяття і розграбування міста, а потім підкорення британських царів, і сам розпоряджався діями, сидячи у плащі полководця. «Навіть перед спуском Фуцинського озера він влаштував на ньому морську битву. Але коли бійці прокричали йому: «Бувай здоровий, імператоре, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе!». – Він їм відповів: «А може, й ні» – і, побачивши в цих словах помилування, всі вони відмовилися битися» [14; V, 6].

Постійне проведення видовищних форм дозволяло вимагало значної організаційної роботи з публікою і спеціальних приміщень. Перший амфітеатр у Римі спорудив ще в середині I ст. до н.е. Гай Скрібоній Куріон, запропонувавши оригінальний проект. Споруда складалася з двох напівкруглих частин, що могли обертатися (обидві частини зроблені з легкого дерева). Розімкнуті, вони утворювали два великих театра, а згорнуті один до одного виступали як арена амфітеатру і тоді глядачі розсідалися колом з усіх боків майданчика. За ним, із двома обертовими частинами, з'явився 46 р. до н.е. амфітеатр Г. Ю. Цезаря, також дерев'яний. Римський імператор Октавіан Август чимало будував і спонукав до зведення громадських будівель римську знать. Один із найближчих помічників Октавіана, Луцій Статилій Тавр, 30 р. до н.е. побудував на Марсовому полі кам'яний амфітеатр [2; 252]. У пол. I ст. н.е. з'явився амфітеатр Нерона.

К. Тацит писав в «Анналах» про «споруджений Цезарем (Нероном. – О. Г.) на Марсовому полі величезний амфітеатр, його фундамент та використані на його спорудження колоди» [17; XIII, 31]. У Помпеях також видатні городяни Гай Куспій Панса і його син побудували амфітеатр, зруйнований 62 р. н.е. землетрусом; згодом звели новий – незадовго до фатального виверження Везувію в 79 р. н.е.

Знаменитий римський амфітеатр звели в 70-х роках I ст. н.е. між Палатинським і Есквілінським пагорбами імператори Веспасіан і Тит. Це монументальний амфітеатр Флавіїв, що отримав пізніше назву Колоссеум (величний), або Колізей. Він міг вмістити одночасно понад 45 тис. глядачів (деякі автори говорять навіть про 80–87 тис). Це – овальна чотириригусна споруда з чудово розпланованою системою коридорів, проходів і виходів, сходів, вентиляції. Її конструкція така, що, за підрахунками сучасних дослідників, десятки тисяч глядачів могли за необхідності залишити будівлю за 5 хв., не штовхаючись. Зовнішні стіни розділені чотирма рядами арок, збудованих у різних стилях. Довжина зовнішніх стін становить 527 м, висота – 50 м.

Колізей урочисто відкрив імператор Тит найщедрішими іграми. Було оголошено, що вони триватимуть 100 днів. Очікувалися смертельні сутички між понад 10 000 засудженими до смерті і 5000 дикими тваринами. Згодом мали відбутися кінні скачки та – морська битва між 3000 осіб на штучному озері, у яке перетворювалася заповнена водою арена [4].

Будували амфітеатри і в інших містах Італії та провінціях: Помпеях, Сполето, ПUTEОЛАХ, Поле, Вероні, Пренесті і в ін.: Галлії – в Арелаті (Арль), Немаузі (Нім), Лютетії (Париж), Везунні (Перізі), в Іспанії – сучасних Меріді і Севільї, а також на о. Сардинія, в Тунісі. Популярність масових видовищ в Італії засвідчує хоча б те, що там налічувалося 99 амфітеатрів, з яких археологами вивчено 27. Усі вони споруджені за рахунок міста або приватних осіб, а іноді будівництво частково фінансував сам імператор.

Римський поет Овідій засуджував криваві забави своїх сучасників і в своїх «Скорботних елегіях» [9; II, 1] закликав принцепса (Октавіана Августа. – О. Г.) чи то жартома, чи серйозно заборонити ігри, масові видовища й цирк.

Хай він у чомусь правий, – тоді як із грищами бути?
Блуд може й там прорости. Так і видовища всі:
Не одного з глядачів на лихе підштовхнула арена,
Де під кривавим піском – втоптана боєм земля.
Заборони тоді й цирк: небезпечна вільність у цирку –
При незнайомцеві там юне дівчисько сидить.
От походжають жінки: для них портик – місце побачень,
... Може, безпечнішим є саме те, що пишуть для сцени?
Може, й мімам отим вільність підмости дають?
Часто на сцені й мої, до речі, звучали поеми...

Проте й в інших людей подібні жорстокі забави, масові видовища викликали неприйняття й огиду. Римський філософ, поет і державний діяч I ст. н.е. Сенека у «Моральних листах до Луціллія» так описує улюблене римлянами видовище: «Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans et sales et aliquid laxamenti quo hominum oculi ab humano cruore acquiescant. (Випадково потрапив я на полуденну виставу, сподіваючись відпочити і чекаючи ігор та дотепів – того, на чому погляд людини заспокоюється після виду людської крові. Яке там! Все попереднє була не боєм, а суцільним милосердям, зате тепер – жарти в сторону – пішла справжня різанина! Прикриватися нічим, усе тіло підставлено під удар, жодного разу нічия рука не піднялася даремно.

І більшість воліє це звичайним парам і найулюбленішим бійцям! А чому б і ні? Адже немає ані шолома, ані щита, щоб відбити меч! Навіщо обладунки? Навіщо прийоми? Все це лише відтягує мить смерті. Вранці люди віддані на розтерзання левам і ведмедям, опівдні – глядачам. Це вони наказують убивцям йти під удар тих, хто їх вб'є, а переможців щадять лише для нової бійні. Для борців немає іншого виходу, крім смерті. У справу пускають вогонь і залізо, і так допоки не спорожніє арена» (пер. наш. – О. Г.) [16, VII, 3–4].

Нівелююча сила імператорського режиму руйнувала або фальсифікувала усі патріархально-етнічні та полісні зв'язки між людьми. Тепло дружніх почуттів та реальна неофіційна солідарність і приязнь простих людей, сімейні й общинні відносини залишалися лише в колегіях. Провідним у самосвідомості таких груп стало відчуття своєї протилежності традиційним, але вже не дієвим, чеснотам, ритуалам, нормам поведінки. Головними завданнями колегій стали влаштування свят, організація відпочинку, спілкування, допомога у вирішенні буденних проблем [12].

Висновки. Отже, дозвілля в епоху Античності було не лише формою побутової чи суспільної поведінки, а віддзеркалювало певні життєві та політичні позиції, слугувало важливим критерієм оцінювання соціальної ролі людини в громаді, відображало соціально-культурні трансформації в суспільстві. Дозвіллева зміна простежувалась у повсякденному житті: якщо для грека справою честі була перемога в агонах, то для римлянина – інститут клієнтели та його розширення; у Греції цінувалася активна особиста участь у народних змаганнях, у Римі – урочисті жертвопринесення певному божеству або ж уболівання за спеціально навченими учасниками змагань; у Греції сповідувався культ краси вільної особистості, у Римі – культ влади і сили [11; 93]. У римлян амфітеатр, стадіони (spatium), цирк були місцями проведення видовищних форм дозвілля і розваг. Давні римляни любили агони, видовища – ludi, але, на відміну від греків, скоріше перебували у ролі пасивних глядачів, ніж учасників, зневажаючи гладіаторів як злочинців і гістріонів (акторів) як жалюгідних комедіантів. Сенсом дозвілля римлян можна назвати «хліб і видовища», «гроші і насолода».

Підсумовуючи, виокремимо наступне: у вільних громадян Античного Риму дозвілліве заняття, що проводилися вдома, і ті, що відбувалися у суспільному місті; сільські і міські; активні і пасивні; індивідуальні, групові і масові; пізнавальні, розважальні, виховні; конструктивні і деструктивні; самоорганізовані і суспільно організовані; «мимовільні», вимушені, і довільні. Далі культурна свідомість вирішувала згідно з власною вірою та смаками – мімесис чи «фантасія», природа чи творчість, правила чи свобода, раціональність чи емотивність, об'єктивне чи суб'єктивне.

Отже, дослідження видовищних форм дозвілля в Античному Римі, історії проведення навмахій як масової форми античного дозвілля, їх переосмислення в культурологічному вимірі дозволяють виявити істотний вплив цінностей античного дозвілля на формування соціально-культурної сфери і змісту культурно-дозвіллевої діяльності наступних епох.

Зверненням до культурного досвіду античності є відродження в 1896 р. Олімпійських ігор, поновлення 1999 р. Піфійських (Дельфійських ігор та молодіжного Дельфійського руху), проведення з 1999 р. Міжнародного фестивалю античного мистецтва «Боспорські агони», фестивалів історико-культурних реконструкцій «Кентаври» (Київська обл., с. Копачів), «Кам'яна стріла» (м. Кам'янець-Подільський), «Генуезький шолом» (м. Судак) у сучасній Україні. Проте створення концепції всеукраїнської Програми культури і дозвілля не обмежується лише відтворенням античних змагань, морських битв – навмахій, копіювання античних видовищ; фундаментальним є принцип історико-культурного діалогу, вивчення та відродження кращих традицій.

Вивчення видовищних форм дозвілля Античного Риму відкривають перспективи подальших досліджень історико-культурного досвіду епохи античності для збагачення змісту сучасного дозвілля, оптимізації сучасних методик організації культурно-дозвіллевої діяльності.

Список використаної літератури

1. **Генкина Е. В.** Ценности античного досуга как социально-культурная система: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. / Е. В. Генкина. – СПб, 1998. – 217 с.
2. **Дмитренко В.** Октавіан Август. Народження Римської імперії / В. Дмитренко. – Львів : Кальварія, 2011. – 272 с.
3. **Клюско Е. М.** Досуг в контексте современных взглядов на историографию / Е. М. Клюско // Социально-культурная деятельность: опыт исторического исследования; [сб. стат.] / Науч. ред. Е. М. Клюско, Н. Н. Ярошенко. – М. : МГУКИ, 2007. – 143 с.
4. **Коуэл Ф.** Древний Рим. Быт, религия, культура [Електронний ресурс] / Франк Коуэл. – М.: Центрполиграф, 2006. – Режим доступу: <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim-Byt-religiya-kultura/>
5. **Марціал М. В.** Епіграми / М. В. Марціал // Антична література; хрестоматія / [упоряд. О. І. Білецький]. – Київ : Рад. шк., 1968. – 612 с.
6. **Моммзен Т.** Искусство и наука // История Рима / Т. Моммзен; [отв. ред. А. Б. Егоров, ред. изд-ва Н. А. Никитина]. – СПб. : Наука, Ювента, 1997. – С. 364–365.
7. **Никитюк Е. В.** Досуг и развлечения греков и римлян // Быт античного общества: [уч.-метод. пос.] / Е. В. Никитюк. – СПб., 2005. – Режим доступу: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/nikituk/byt/012.htm>
8. **Обертинська А. П.** Історія масових свят: навч. пос. / А. П. Обертинська. – Київ : НМК ВО, 1992. – 128 с.
9. **Овідій.** Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії; [пер. А. Содомори] / Публій Овідій Назон. – Київ : Основи, 1999. – 300 с.
10. **Панченко В. І.** Культура Стародавнього Риму / В. І. Панченко // Історія світової культури; [навч. пос.; під кер. Л. Т. Левчук]. – Київ : Центр навч. літ., 2010. – 400 с.
11. **Петрова І. В.** Дозвілля у теоретичних рефлексіях : монографія / І. В. Петрова. – Київ : НАКККіМ, 2012. – 296 с.
12. **Петрова І. В.** Форми дозвілля в античності : культурологічний потенціал [Електронний ресурс] / І. В. Петрова. – Режим доступу http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_45.php
13. **Плутарх.** Сравнительные жизнеописания. В 2 т. Цезарь [Електронний ресурс]; [под. ред. С. С. Аверинцева] / Плутарх. – М. : Наука, 1994. – Изд 2. – Т. 2. – (Литературные памятники). – Режим доступу: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm
14. **Светоний Г. Т.** Жизнь двенадцати цезарей. Божественный Клавдий [Електронний ресурс] / Г. С. Транквилл / [Пер. с лат., предисл. и послесл. М. Гаспарова]. – М. : Худ. лит., 1990. – 255 с. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlit/r/t.htm?a=1354644432>
15. **Сенека Луцій Анней.** Моральні листи до Луцилія / Л. А. Сенека / Пер. з лат. А. Содомори. – Київ : Апріорі, 2011. – 324 с.
16. **Сенека Луцій Анней.** Нравственные письма к Луцилию; [пер., стат. и прим. С. А. Ошерова, отв. ред. М. Л. Гаспаров] / Л. А. Сенека. – М. : Наука, 1977. – 384 с. (Серия «Литературные памятники»). – Режим електронного доступу: http://krotov.info/acts/01/2/seneca_001.htm#7
17. **Тацит Корнелій.** Анналы / К. Тацит // Анналы. Малые произведения. История; пер. с лат. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; «Ладомир», 2001. – 992 с. – (Классическая мысль).
18. **Хефлинг Х.** Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима [Електронний ресурс] / Хельмут Хефлинг. – М. : Центрполиграф, 2010. – Режим доступу: <http://historylib.org/historybooks/KHelm-KHefling-Rimlyane-raby-gladiatory-Spartak-u-vorot-Rima/2>
19. **Шифман И. Ш.** Деяния Божественного Августа // Цезарь Август / И. Ш. Шифман. – Л. : Наука, 1990. – 200 с. (Серия «Из истории мировой культуры»).
20. **Чумаченко Б. М.** Вступ до культурології античності. Стародавня Греція: [навч. пос.] / Б. М. Чумаченко. – Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 100 с.

References

1. **Genkina E. V.** The values of ancient leisure as a socio-cultural system: dis. ... Candidate Ped. Sciences: 13.00.05. / E. V. Genkina. – SPb., 1998. – 217 p.
2. **Dmitrenko V.** Octavian August. Birth of the Roman Empire / V. Dmitrenko. – Lviv : Kalvaria, 2011. – 272 p.
3. **Klyusko E. M.** Leisure in the Context of Modern Views on Historiography / E. M. Klyusko // Socio-cultural activity: experience of historical research; [sat. stat.] / Sci. Ed. E. M. Klyusko, N. N. Yaroshenko. – M. : MGUKI, 2007. – 143 p.
4. **Cole F.** Ancient Rome. Life, religion, culture [Electronic resource] / Frank Cowel. – M. : Tsentrpoligraf, 2006. – Access mode: – <http://historylib.org/historybooks/Drevniy-Rim-Byt--religiya-kultura>.
5. **Marcyal M. V.** Epigrams / M. V. Marcyal // Ancient Literature; textbook / [compiler O. I. Beletsky]. – Kyiv : Rad. School, 1968. – 612 p.
6. **Mommsen T.** Art and Science // The History of Rome / Theodore Mommsen; [Otv. Ed. A. B. Egorov, ed. N. A. Nikitin]. – St. Petersburg: Science, Yuventa, 1997. – P. 364–365.
7. **Nikityuk E. V.** Leisure and entertainment of the Greeks and Romans // The life of the Ancient society: [sci.-method. pos.] / E. V. Nikityuk. – SPb., 2005. – Access mode: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/nikituk/byt/012.htm>
8. **Obertinskaya A. P.** The history of mass holidays [Text]: navch. pos / A. P. Obertinskaya. – Kyiv : NMK VO, 1992. – 128 p.
9. **Ovid.** Love elegy. The art of love. Grieving Elegy; [per. A. Sodomori] / Publius Ovidius Nazon. – Kyiv : Fundamentals, 1999. – 300 p.
10. **Panchenko V. I.** Culture of Ancient Rome / Valentina Ivanovna Panchenko // History of world culture; [teach. pos. under the control L. T. Levchuk]. – Kyiv : Center of teaching. lit., 2010. – 400 s.
11. **Petrova I. V.** Leisure in theoretical reflections: monograph / I. V. Petrova. – Kyiv : NAKKKiM, 2012. – 296 p.
12. **Petrova I. V.** Forms of leisure in antiquity: cultural potential [Electronic resource] / I. V. Petrova. – Access mode – http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_45.php
13. **Plutarch.** Comparative life descriptions in two volumes. Caesar [Electronic resource]; [under Ed. S. S. Averintsev] / Plutarch. – M. : Publishing House Nauka, 1994. – Izd. 2. – T. 2. – (Literary monuments). – Access mode: http://krotov.info/acts/02/plu/tarh_00.htm
14. **Svetonii G. T.** The Life of the Twelve Caesars. Divine Claudius [Electronic resource] / Guy Svethonii Tranquill / [Per. from lat., predl. and afterl. M. Gasparov]. – M. : Chud. lit., 1990. – 255 p. – Access mode: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?A=1354644432>
15. **Seneca Lucius Annaei.** Morale Letters to Luccius / Lucius Annaei Seneca / Per. from lat. A. Sodomori. – Kyiv : Apriori, 2011. – 324 p.
16. **Seneca Lucius Annaei.** Moral letters to Lutsilia; [per., stat. and note S. A. Osherova, Otv. Ed. M. L. Gasparov] / Lucius Annaei Seneca. – M. : Publishing House Science, 1977. – 384 s. (Series «Literary Monuments»). – Electronic Access Mode: http://krotov.info/acts/01/2/seneca_001.htm#7
17. **Tacitus Cornelius.** Annals / Cornelius Tacitus // Annals. Small works. History; per. from lat. – M. : Izd-stvo AST LLC; Lodomir, 2001. – 992 p. – (Classical Thought).
18. **Hefling H.** Romans, Slaves, Gladiators: Spartacus at the Gates of Rome [Electronic resource] / Helmut Hefling. – M.: Tsentrpoligraf, 2010. – Access mode: http://historylib.org/historybooks/KHelmut-KHefling_Rimlyaneraby-gladiatory-Spartak-u-vorot-Rima/2
19. **Shifman I. Sh.** Acts of the Divine Augustus // Caesar Augustus / Ilya Sholimovich Shifman. – L. : Nauka, 1990. – 200 pp. (Series «And the World of Horizons»).
20. **Chumachenko B. M.** Introduction to the cultural studies of antiquity. Ancient Greece: [teach. pos.] / B. N. Chumachenko. – Kyiv : Vyd. dim «KM Academy», 2003. – 100 p.

NAUMACHIA AS AN ENTERTAINMENT FORM OF LEISURE IN ANCIENT ROME

Goncharova Olena, Doctor in Cultural Studies, Professor,
the Department of Museum and Monument Studies,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The article analyzes Naumachia as a form of leisure in the context of entertainment culture in Ancient Rome. Based on the ancient literary reflection, through the prism of the works of historians, philosophers, poets, writers of Ancient Greece and Rome, Gaius Suetonius Tranquillus, Publius Cornelius Tacitus, Plutarch, Lucius Annaeus Seneca, Ovid, Marcus Valerius Martialis, the author reveals the essence and content of Naumachia – the staging of seabattles – as an entertainment form of leisure in Ancient Rome, the statistics of carrying out the Naumachias by the Roman emperors; the transformation of leisure as a social and humanitarian experience of the ancient society is established.

The author characterizes the moral aspects of Naumachia in the light of the entertainment culture of antiquity.

Key words: Naumachia, leisure, entertainment forms of leisure, naval battles, Roman emperors, Ancient Rome.

UDC 008:379.8(37)(38)

NAUMACHIA AS AN ENTERTAINMENT FORM OF LEISURE IN ANCIENT ROME

Goncharova Olena, Doctor in Cultural Studies, Professor,
the Department of Museum and Monument Studies,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The aim of the article is to introduce analytically processed and generalized information on Naumachia as a spectacular form of leisure in Ancient Rome in the national culturological discourse.

The research methodology consists of such methods as analysis and synthesis, as well as a comparative method. Twelve major publications on this subject have been considered (monographs, scientific articles and tutorials). Eight primary sources written by contemporaries of Naumachia - historians, philosophers, writers and poets of Ancient Greece and Rome have been analyzed.

The novelty of the work is to increase the knowledge about the spectacular forms of leisure in Ancient Rome. Unlike individual and group forms of leisure, Naumachia as a historical reconstruction of sea battles on artificial reservoirs organized by Roman emperors, is still out of the scientists' attention.

Results. The article analyzes Naumachia as a form of leisure in the context of entertainment culture in Ancient Rome. Based on the ancient literary reflection, through the prism of the works of historians, philosophers, poets, writers of Ancient Greece and Rome, Gaius Suetonius Tranquillus, Publius Cornelius Tacitus, Plutarch, Lucius Annaeus Seneca, Ovid, Marcus Valerius Martialis, the author reveals the essence and content of Naumachia – the staging of seabattles - as a entertainment form of leisure in Ancient Rome, the statistics of carrying out the Naumachias by the Roman emperors; the transformation of leisure as a social and humanitarian experience of the ancient society is established. The author characterizes the moral aspects of Naumachia in the light of the entertainment culture of antiquity.

The practical significance. The research of the spectacular forms of leisure in Ancient Rome opens up new opportunities for the implementation of historical and cultural experience of the antiquity era, to enrich the content of modern leisure, to optimize modern methods of organizing cultural and leisure activities. Ukrainian cultural scientists, educators can find the information, contained in this article, useful for developing a new methodology for teaching «History and Theory of Leisure» courses, «History and Theory of Culture» for students of Ukrainian universities.

Key words: Naumachia, leisure, entertainment forms of leisure, naval battles, Roman emperors, Ancient Rome.

Надійшла до редакції 2.11.2017 р.

УДК 7.032+793.3

РИТМ ЯК ФОРМОТВОРЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРХЕСТИКИ АНТИЧНОСТІ

Баранова Юлія Володимирівна, кандидат мистецтвознавства, старший викладач,
Канівський коледж культури і мистецтв Уманського державного
педагогічного університету ім. П. Тичини, м. Канів
yulia.svyatelik@ukr.net

Зазначено, що проблема здатності до ритмовідчуття та його ролі у пізнанні світу і творчості розглядалася у перших філософських вченнях. Наголошено, що аналіз уявлень про ритм у танці від ранніх цивілізацій дає можливість прослідкувати еволюцію хореографічної культури від синкретичних форм до все більшої самостійності, індивідуалізації танцю. Виявлено, що танець досягає свого завершеного пластичного, космологічного типу в грецькій культурі. Звернення до творів Лукіана, Платона, Аристотеля дає підстави стверджувати, що «мусичне мистецтво» є завершеним симбіозом музики, танцю і поезії.

Ключові слова: ритм у Античності, орхестика, танець.

Постановка проблеми. Ритм є одним із фундаментальних явищ природи, що обумовлює постійний інтерес до цього феномену фахівців різних галузей знань, зокрема, філософів, культурологів, мистецтвознавців. Значення ритму у мистецтві є однією з проблем, що досліджується упродовж століть. Вагомий внесок у формування ставлення до ритму, як формотворчої характеристики багатьох мистецтв, було зроблено у добу Античності, що потребує систематизації та аналізу з сучасних позицій в контексті розгляду художнього значення ритму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри низку фундаментальних досліджень підходів до трактування ритму в Античності (О. Лосев [6], В. Татаркевич [9] та ін.), останнім часом з'явилися праці, що розглядають ритм доби Античності у культурологічних (Г. Карцева [4], Т. Колчева [5] й ін.) і філософських (Н. Баландина, І. Герасимова) вимірах. Однак проблема формотворчої ролі ритму у синкретичних художніх формах (орхестика) й подальшій мистецькій диференціації остаточно не вирішена.

Метою статті є систематизація уявлень про роль ритму у формуванні синкретичних мистецьких форм Античності (орхестика).

Вклад основного матеріалу дослідження. Значення здатності до ритмовідчуття та її ролі в пізнанні світу й творчості усвідомлювалася в перших філософських вченнях. Поняття гармонії й ритму мислилося як універсальні характеристики тенденції, що впорядковують Космос. Евритмія – мистецтво благовидних рухів у танці й благозвучності в музиці – вважалася показником розумності